

[I]

Els misteris assumpcionistes d'Elx, València i Castelló

Autors: Hèctor Càmara Sempere i Joan Castaño García

[1]

Al llarg del segle xv, el teatre de temàtica religiosa va ser notablement conreat en els territoris de la Corona d'Aragó, però també en d'altres d'arreu d'Europa. Es muntaven espectacles en els quals la combinació de text en vers, música i escenografia, moltes vegades impactant, gràcies a l'ús de ginyes de tota mena, era capaç de transmetre un missatge doctrinal mitjançant la persuasió emocional dels espectadors. Un dels cicles dramàtics més difosos, i del qual hem rebut més mostres documentals, és l'assumpcionista. El poble valencià ha conservat els textos de València i Castelló (el primer de manera parcial i el segon traduït al castellà) i ha mantingut viu el d'Elx, representat des de fa més de cinc-cents anys.

FOTOS:

1. Portada major de la catedral de València (detall de l'Assumpció).
2. Portada major de la basílica de Santa Maria d'Elx (detall de l'Assumpció).
3. Portada major de la catedral de Castelló.

[2]

[3]

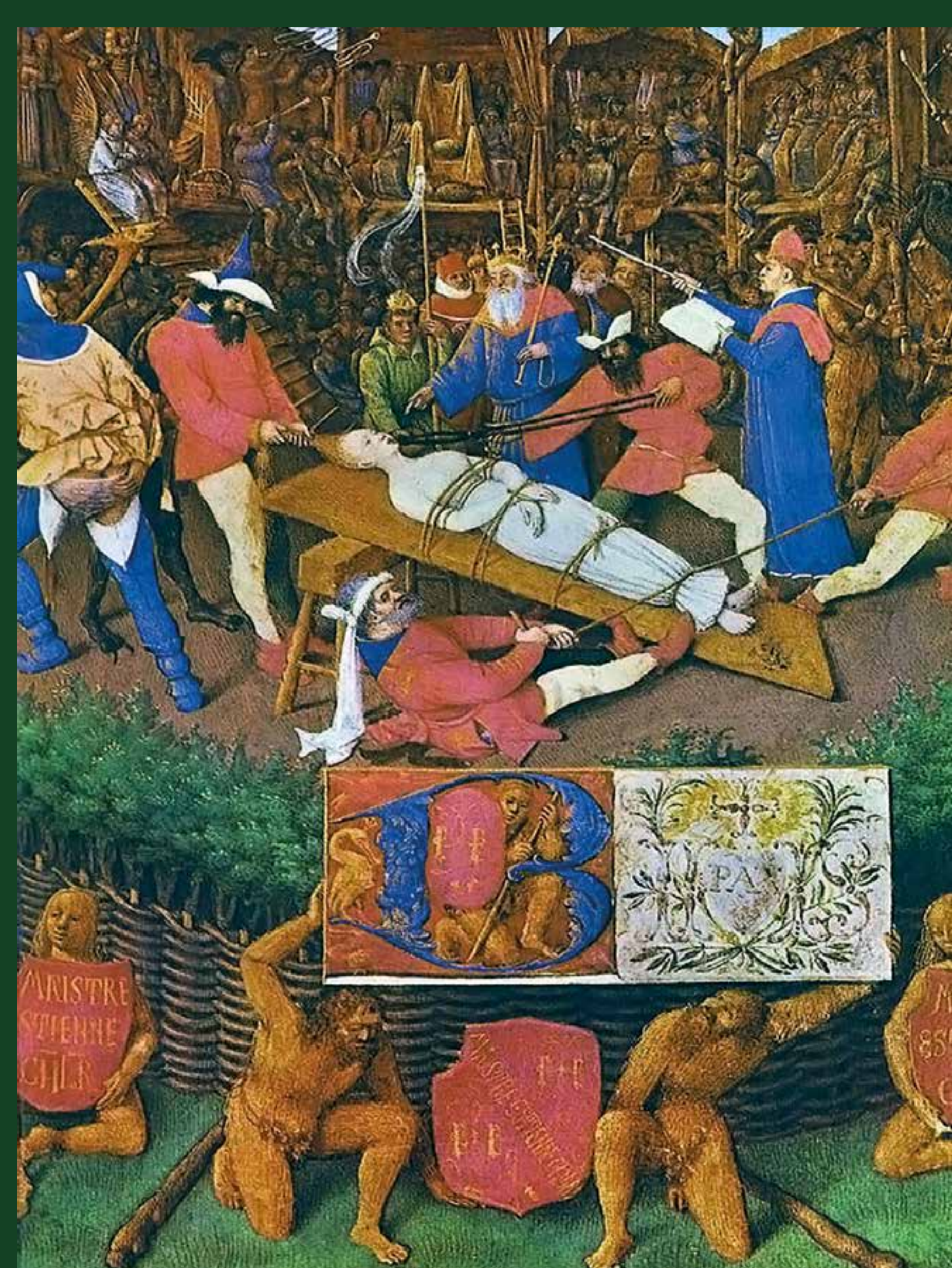

2018_ Any dels
*Misteris Assumpcionistes*_
Elx, València, Castelló

ACADÈ
MIAVA
LENCI
ANADÈ
LALLE
NGUA

[2]

El teatre medieval a Europa

[1]

[2]

La pràctica del teatre a l'Edat Mitjana, a pesar de les prohibicions que al principi interposà l'Església per considerar-la massa llicenciosa, s'estengué per tota Europa, fet que no es reflectix en el nombre de peces conservades, encara que les notícies en general són prou abundants. Inicialment, cap als segles x-xii, es tractava de diàlegs inclosos dins de l'estructura de les celebracions litúrgiques, especialment de Nadal i Pasqua, amb la qual cosa s'aprofitaven espais, melodies, gestos, vestuari i llengua (el llatí). Eren els coneguts com a *dramas litúrgics*. Més tard, a partir del segle xiv, trobem els drames religiosos, cantats en vernacle, que, encara que aprofiten elements de la litúrgia, ja no hi estan inserits i incorporen una escenografia més complexa (amb simultaneïtat d'espais i desenvolupament, fins i tot, vertical) i una concepció més realista i popular. Com que en aquella època no hi havia teatres, les obres es representaven en espais públics (com ara les places) o a l'interior de les esglésies.

FOTOS:

1. *Martiri de santa Apol·lònia* (1452-1461), de Jean Fouquet, en què es mostra una representació medieval amb el mestre de capella al davant dirigint.
2. Sepultura del bufó reial mossén Borra (c. 1446), al claustre de la seu de Barcelona. El teatre medieval no sols va ser religiós: en el cortesà era habitual la participació dels bufons.
3. Cant de la Sibilla, catedral de Palma de Mallorca. Celebració parateatral de la Nit de Nadal en què s'anuncia la fi del món que ha perdurat en moltes esglésies fins als nostres dies.
4. Patum de Berga. Molts dels espectacles d'origen medieval acabaren reduïts a festes populars fora de les esglésies.

[3]

[4]

2018_ Any dels
*Misteris Assumpcionistes*_
Elx, València, Castelló

ACADÈ
MIAVA
LENCI
ANADÈ
LALLE
NGUA

[3]

El teatre medieval en valencià

[1]

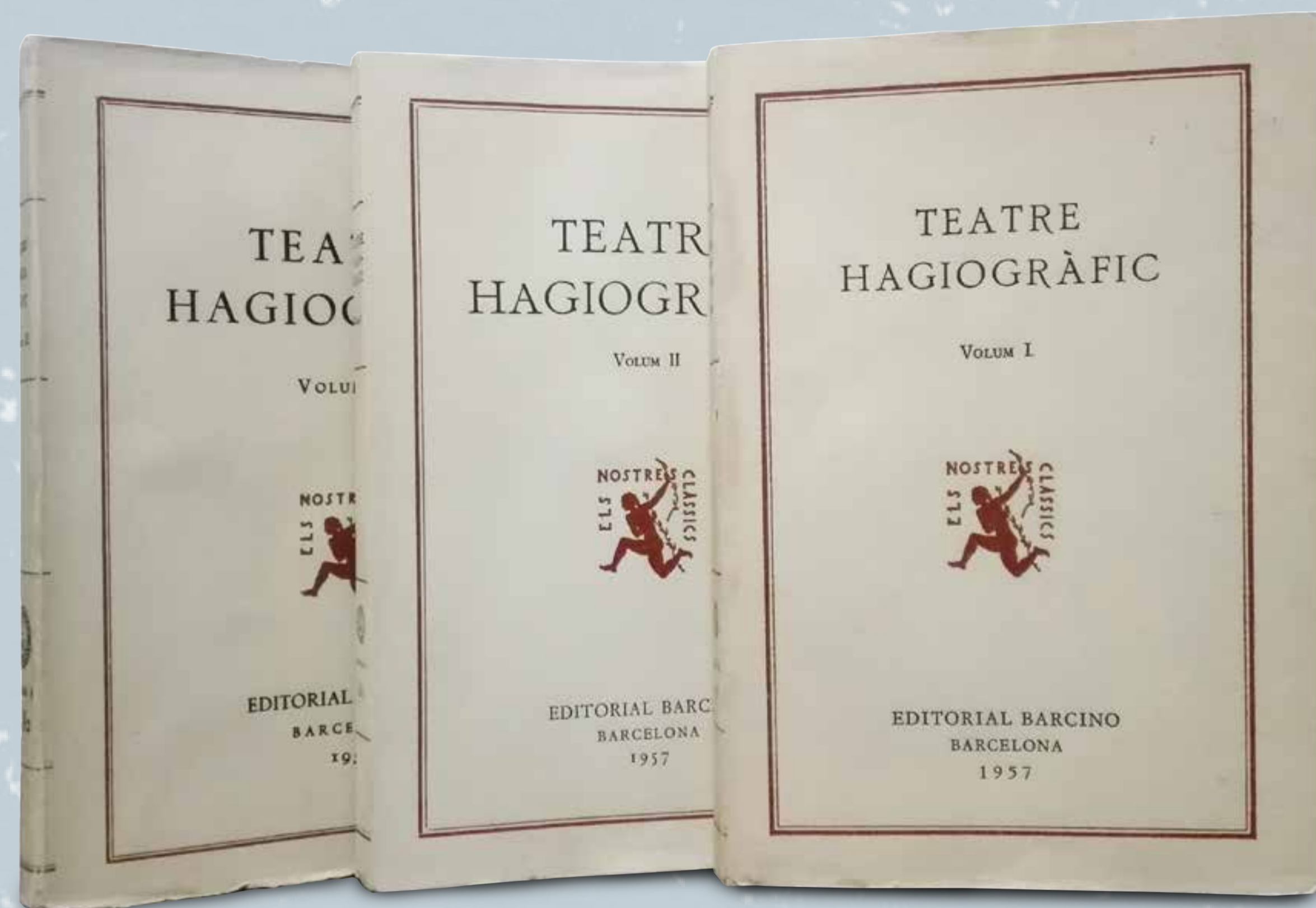

[2]

La nostra literatura es pot considerar afortunada per la quantitat de textos dramàtics que coneixem i les dades documentals que atresorem. Podem considerar que la cultura dels antics territoris de la Corona d'Aragó tenia en l'espectacle teatral o parateatral un referent ineludible. Pel que fa al Regne de València, durant l'Edat Mitjana i la Moderna, la capital marcà el model a seguir a la resta del territori. La Seu fou un focus difusor d'espectacles religiosos vinculats a diverses festes del calendari litúrgic. Sense anar més lluny, la processó del Corpus, danses incloses, fou reproduïda arreu del regne en festivitats adaptades a cada població. Pel que fa a l'Assumpció, en trobem diverses mostres dramàtiques documentades ací i allà de la Corona, com el drama litúrgic de Santa Maria de l'Estany (segle XIV) o els drames religiosos de Tarragona (finals del XIV), València (segle XV), Elx (últim quart del XV) i Castelló (finals del segle XV).

FOTOS:

1. Monestir de Santa Maria de l'Estany (Barcelona), on tenia lloc un drama litúrgic a principis del segle XIV.
2. Misteri Assumpcionista de Tarragona, actualment representat a la Selva del Camp.
3. Edició de les consuetes hagiogràfiques del Manuscrit 1139 de la Biblioteca de Catalunya, editades pel professor Josep Romeu i Figueras en l'editorial Barcino.
4. Processó del Corpus de València, dansa de la Moma.

[3]

[4]

2018_ Any dels
Misteris Assumpcionistas_
Elx, València, Castelló

ACADÈ
MIAVA
LENCI
ANADE
LALLE
NGUA

[4]

La temàtica assumpcionista

[1]

En l'Edat Mitjana l'Assumpció de la Mare de Déu es convertí en un motiu recurrent de devoció a Occident, encara que en origen es tracta de tradicions que provenien d'Orient, conservades en textos extracanònics que difongueren entre els segles IV i VI la creença que Maria fou pujada al cel en cos i ànima. En la segona mitat del segle XIII, el dominic Iacopo da Varazze, seguint alguna d'estes fonts, dedicà un capítol a l'Assumpció de la Mare de Déu en la *Llegenda daurada*, que arreplegava la vida de multitud de sants, a més de festivitats religioses. Esta obra tingué una difusió extraordinària fins a la Contrareforma i, en concret, el capítol esmentat es convertí en el referent ineludible de tota classe de manifestacions artístiques, des de retaules o portades fins a obres de teatre. Alguns dels nostres escriptors, com ara sant Vicent Ferrer, Francesc Eiximenis o Isabel de Villena, també tractaren aquest tema.

FOTOS:

1. *Assumpció* de Joan de Joanes (últim terç del segle XVI).
[Museu de Belles Arts de València]
2. *Dormició* de Joan Reixach (segona mitat del segle XV).
[Museu de Belles Arts de València]
3. *Vita Christi* de sor Isabel de Villena (1497).

[2]

[3]

2018_ Any dels
*Misteris Assumpcionistes*_
Elx, València, Castelló

ACADÈ
MIAVA
LENCI
ANADE
LALLE
NGUA

[5]

El Misteri Assumpcionista de València

[1]

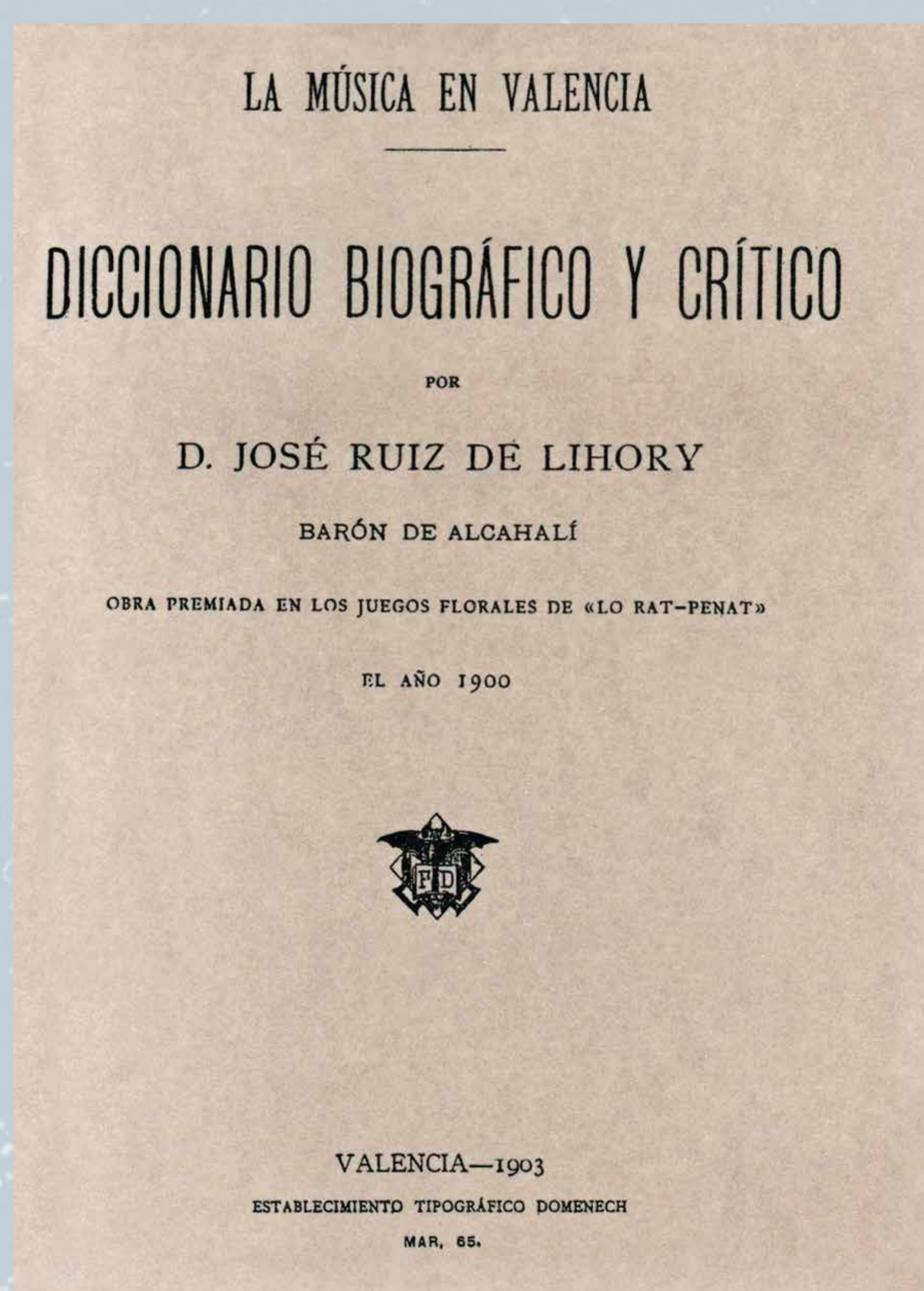

[2]

En el primer quart del segle xv començà a representar-se un drama religiós (o *misteri*) de temàtica assumpcionista a la catedral de València. Només se n'ha conservat el paper de l'actor que feia de Maria (219 versos, que pels indicis deu correspondre a un quart del total) en una transcripció paleogràfica que Ruiz de Lihory publicà el 1903. Es tracta d'un text d'una gran riquesa lingüística (encara amb alguns occitanismes) i una bona qualitat literària, pròpia del Segle d'Or de les lletres valencianes. No debades, una de les seues fonts principals són els capítols dedicats a l'Assumpció en la *Vita Christi* de Francesc Eiximenis. Un dels elements més característics, que servirà de model a Elx i Castelló, és el desenvolupament vertical de l'escenografia, ja que des del cimbori de la Seu es feien descendir els diversos personatges celestials. En eixe sentit, fou la primera obra que utilitzà l'araceli com a aparell aeri amb la funció de representar la pujada al cel de la Mare de Déu.

FOTOS:

1. Portada dels Apòstols de la catedral de València. La disposició de la Mare de Déu i els àngels músics recorda l'araceli.
2. Àngel músic del presbiteri de la catedral de València, de Paolo de San Leocadio i Francesco Pagano (darrer quart del segle xv).
3. Portada de *La música en València* (1903), de José Ruiz de Lihory, on es transcriu l'únic fragment conservat del Misteri de València.
4. Processó del 15 d'agost, festivitat de l'Assumpció, pels carrers de València.
[Foto: Manolo Guillart]

[3]

[4]

2018_ Any dels
*Misteris Assumpcionistas*_
Elx, València, Castelló

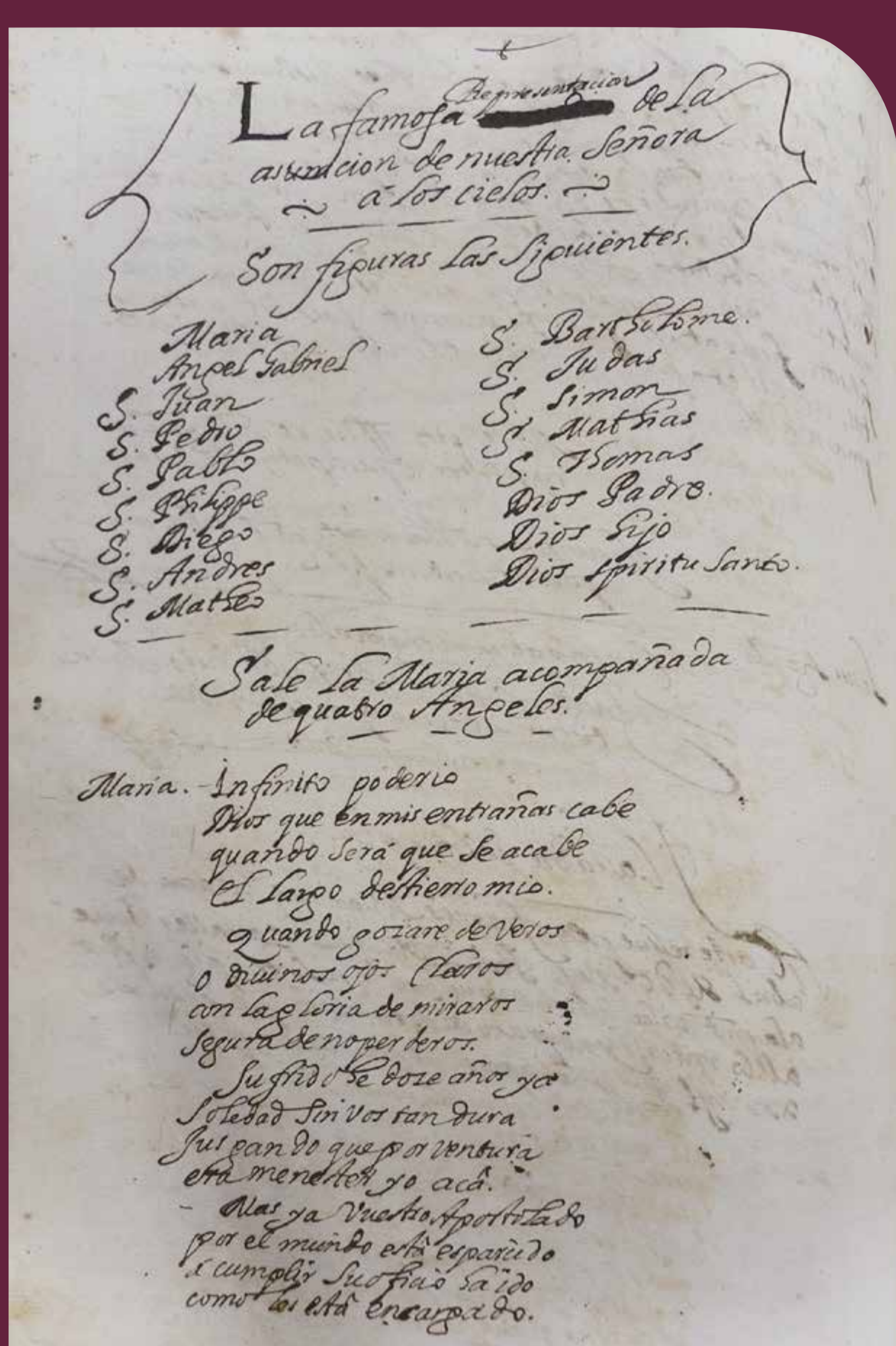
ACADÈ
MIAVA
LENCI
ANADE
LALLE
NGUA

[6]

El Misteri Assumpcionista de Castelló

[1]

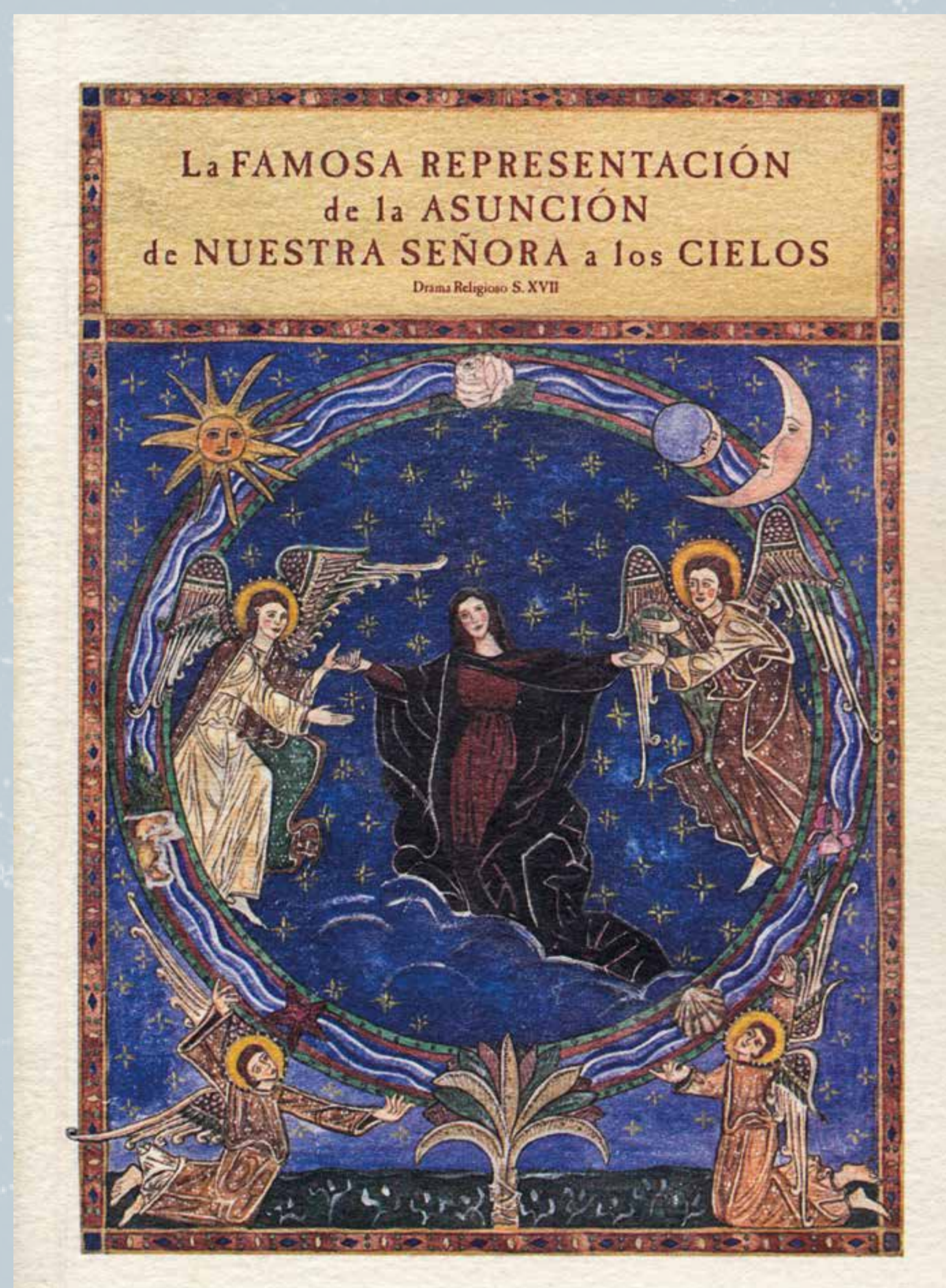

[2]

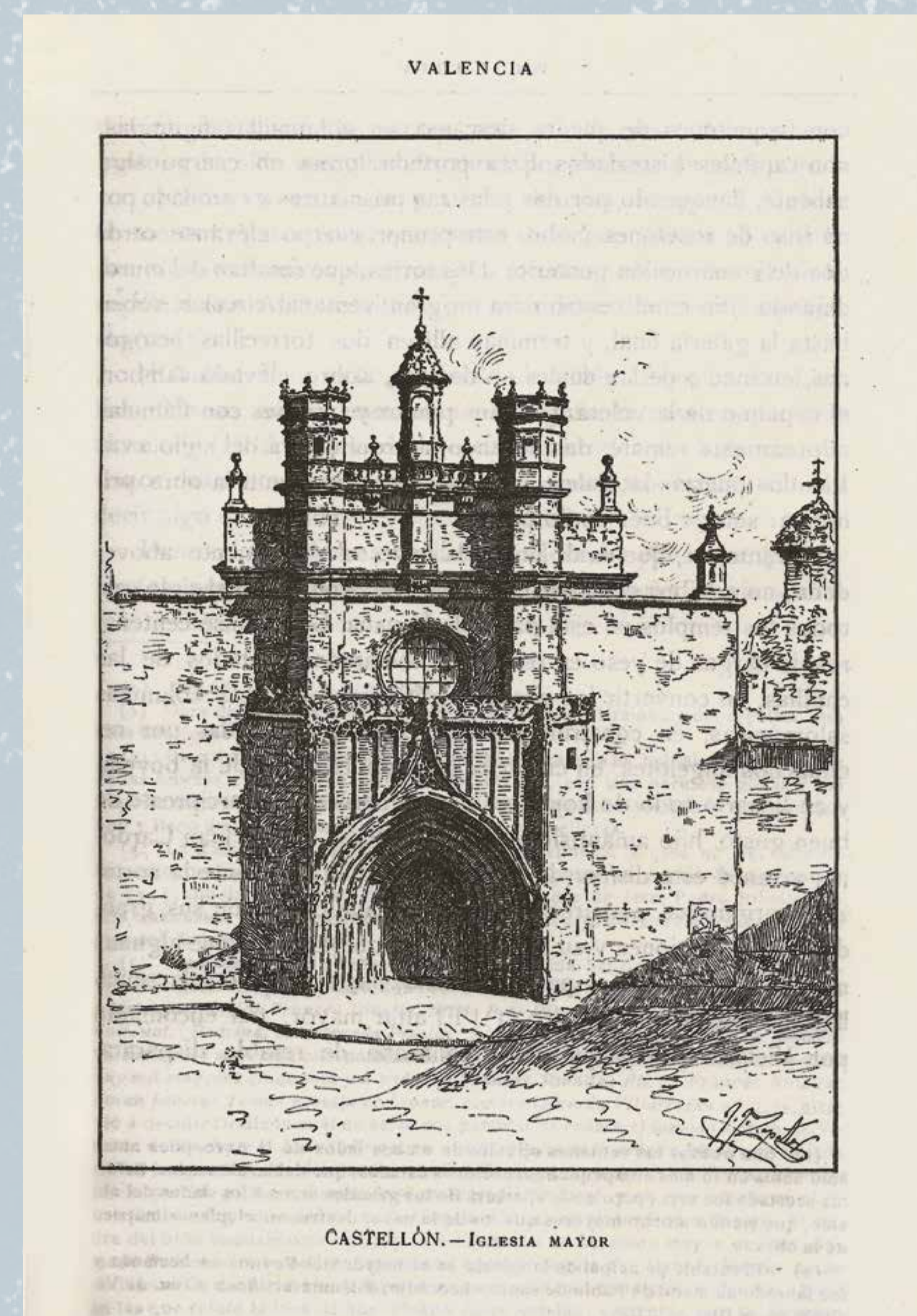
El *Misteri de Nostra Senyora de l'Assumpció*, representat a l'església de Santa Maria de Castelló, està documentat entre els últims anys del segle xv i els primers del xviii, en què fou prohibit pel bisbe de Tortosa. Segueix la disposició escènica i la tradició del Misteri de València, amb artefactes aeris semblants. També se'n parla d'una comèdia que, en la vesprada del dia de l'Assumpció, alguns anys tenia lloc fora de l'església, amb disposició horitzontal. Del Misteri de Castelló, a banda d'abundant documentació històrica, se n'han conservat dues versions de la consuetud traduïdes al castellà: una, de finals del segle xvii, que fou copiada pel notari Jaume Cases en el *Llibre verd* de Castelló; l'altra, també amb lletra de finals del xvii i lleugerament més curta, conservada a la Biblioteca Nacional de Madrid. El 1999 i el 2008 es pogué veure a Castelló una reconstrucció actual d'aquest drama.

FOTOS:

1. Catedral de Santa Maria (Castelló).
2. Primera pàgina de *La famosa representación de la Asunción de Nuestra Señora a los cielos*, copiada en el *Llibre verd* de Castelló.
3. Portada del catàleg de la recuperació del Misteri Assumpcionista de Castelló (1999).
4. Catedral de Santa Maria de Castelló, dibuix inclòs en el llibre *Valencia. Sus monumentos y antigüedades. Su naturaleza e historia* (1889) de Teodor Llorente.

[3]

[4]

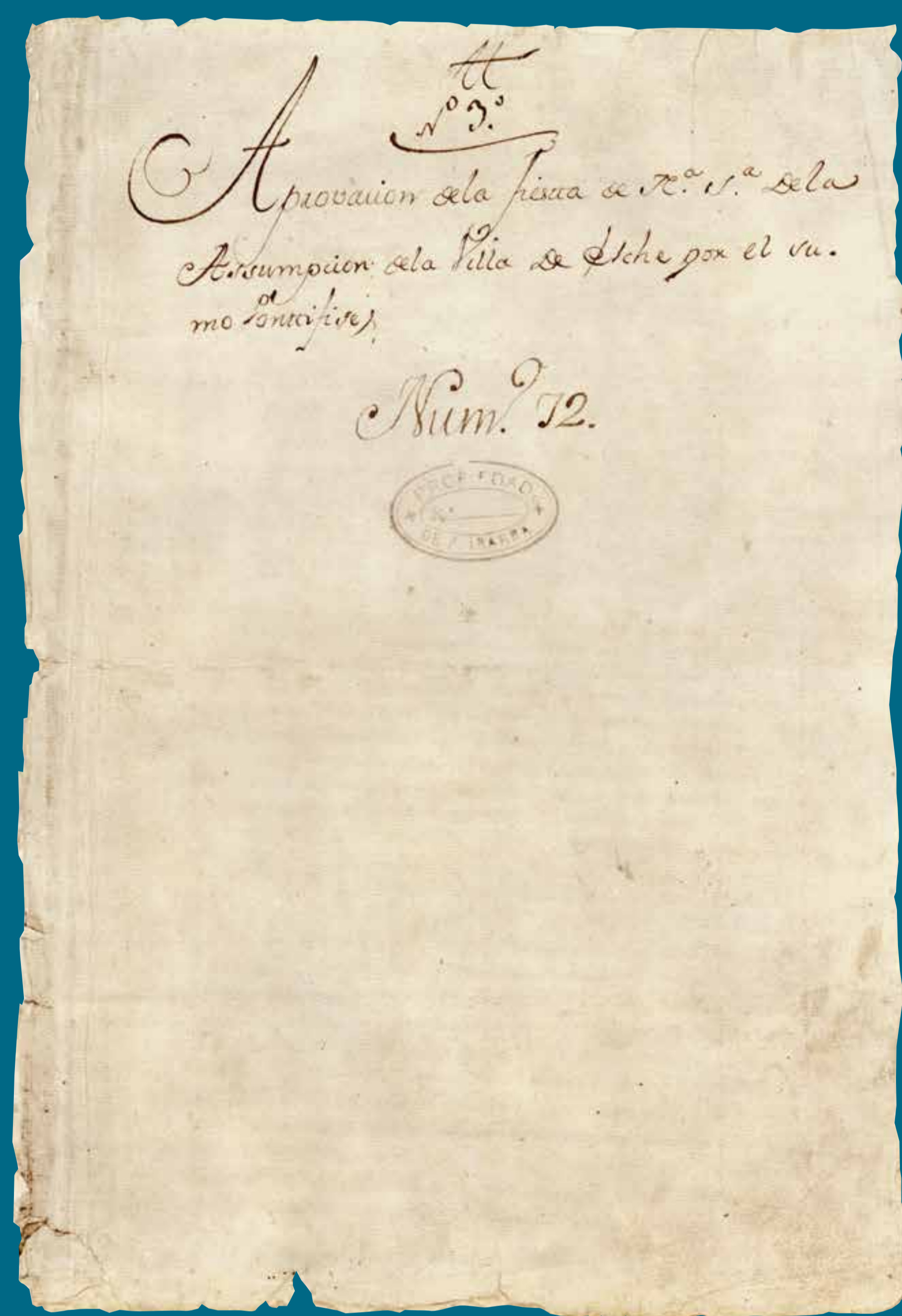
2018_ Any dels
Misteris Assumpcionistes_
Elx, València, Castelló

ACADÈ
MIAVA
LENCI
ANADE
LALLE
NGUA

La Festa o Misteri d'Elx (I)

[1]

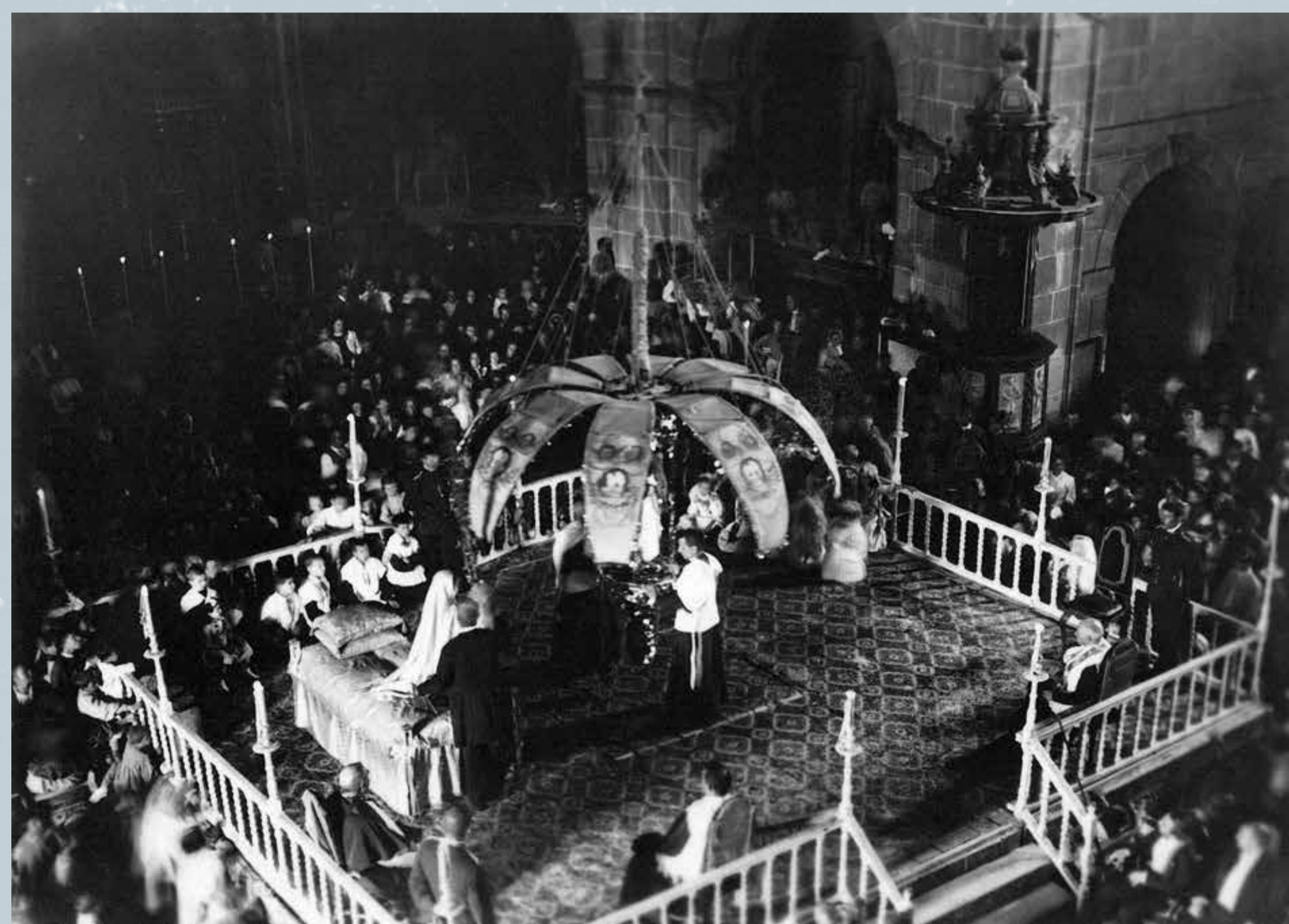
[2]

FOTOS:

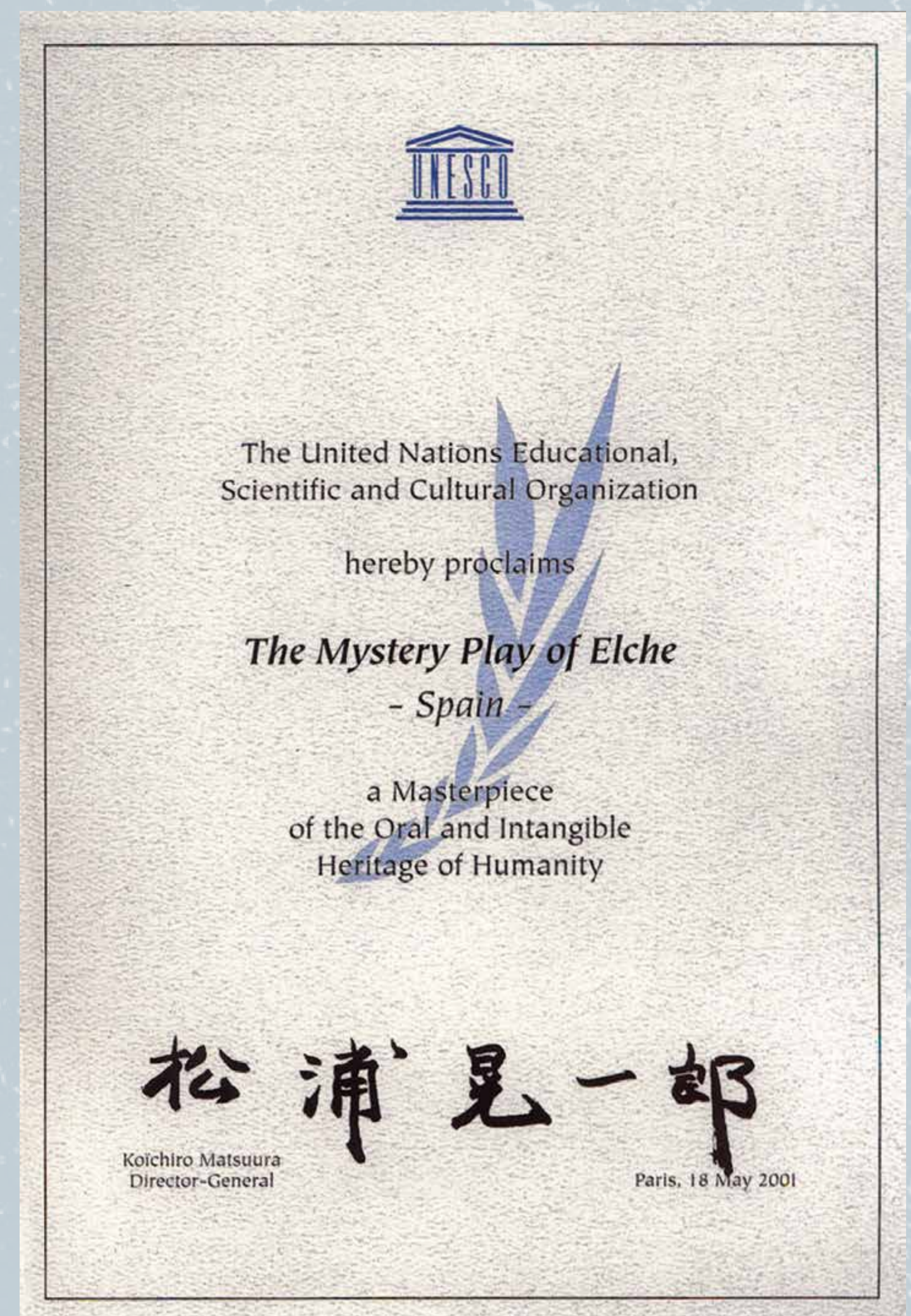
1. Assumpció de la Mare de Déu. Portada de la consuetud de la Festa d'Elx de 1709. [Arxiu Històric Municipal d'Elx]
2. Portada del rescripte del papa Urbà VIII conservat a Elx (1632). [Arxiu Històric Municipal d'Elx]
3. Vídeo d'una representació completa del Misteri d'Elx (2005).
4. La mangrana en el cadafal. Escena del Misteri d'Elx, 1901. [Foto: Pere Ibarra i Ruiz]
5. Títol d'Obra Mestra del Patrimoni Oral i Immaterial de la Humanitat de la UNESCO, 18/05/2001. [Patronat del Misteri d'Elx]

[3]

[4]

[5]

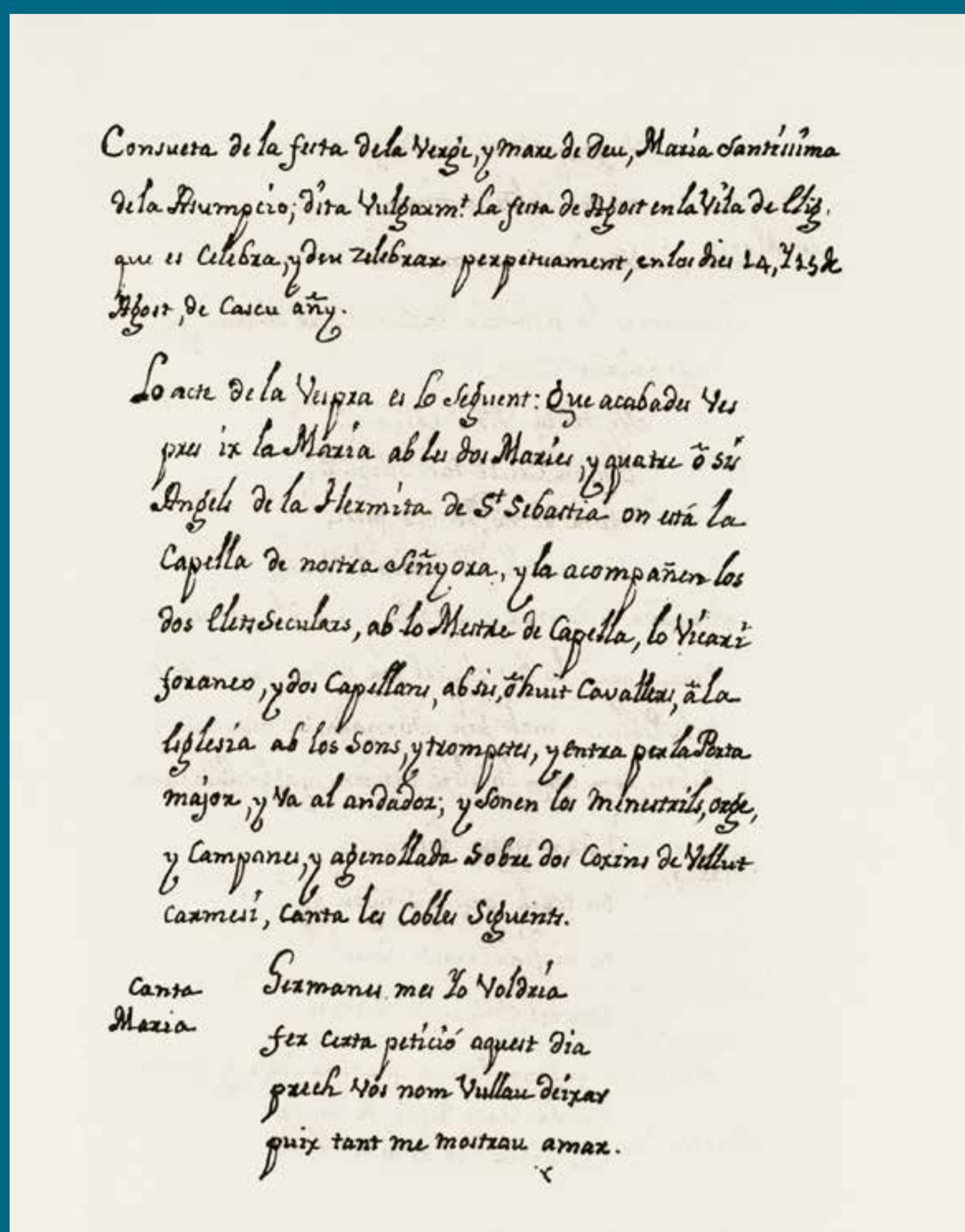

2018_ Any dels
Misteris Assumpcionistes_
Elx, València, Castelló

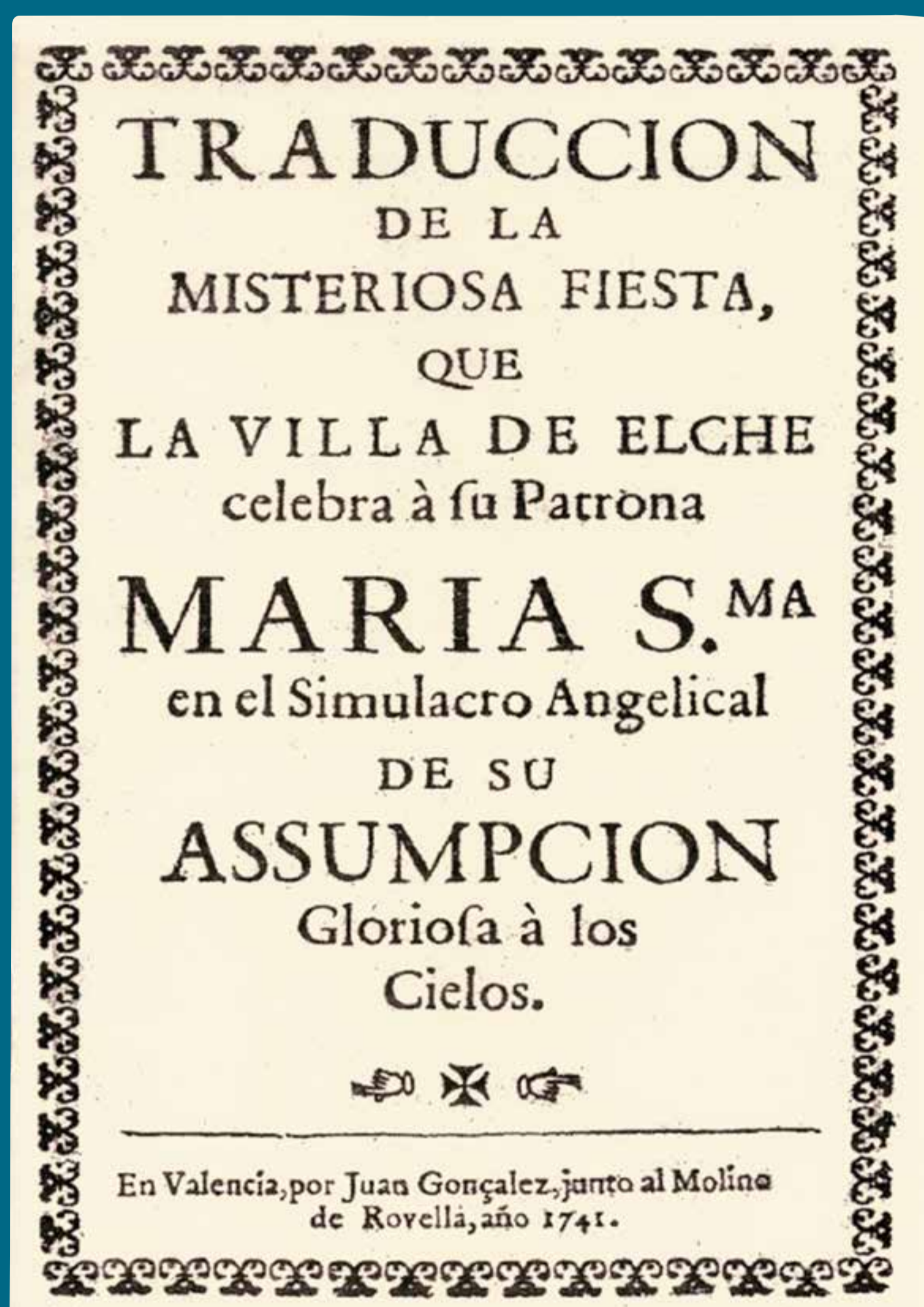

[8]

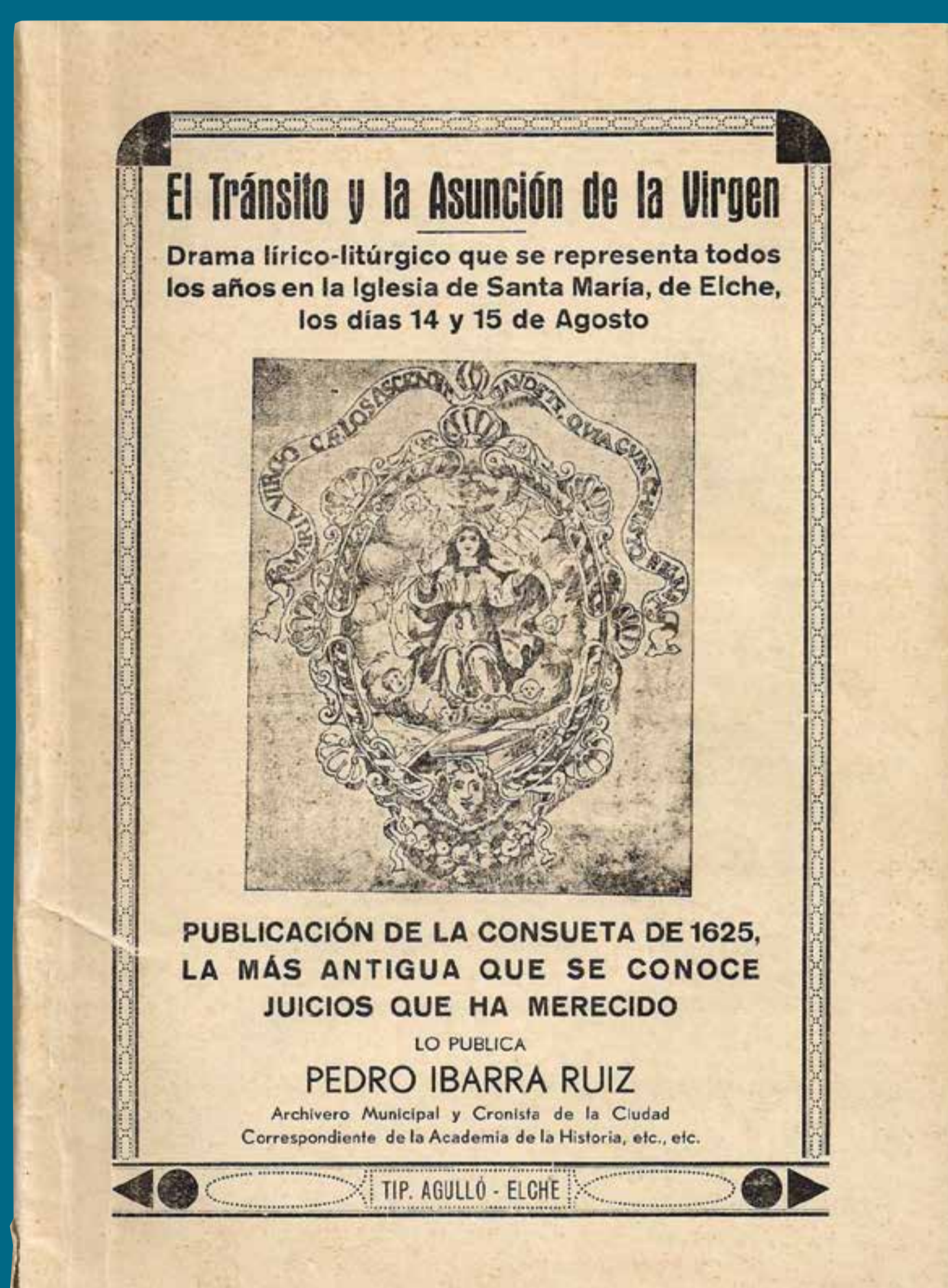
La Festa o Misteri d'Elx (II). El text

[1]

[2]

[3]

El text literari és anònim i està escrit en valencià, amb un salm i alguns versos llatins copiats de la litúrgia. Recrea la mort, assumpció i coronació de la Mare de Déu, segons la narració continguda en la *Llegenda daurada* de Iacopo da Varazze. Consta de 259 versos distribuïts en estrofes de diversos tipus.

Les més nombroses són les quartetes de versos octosíl·labs rimats en *aabb*, és a dir, el que coneixem com a *noves rimades*. Unes altres cobles, menys nombroses, són les quartetes de versos decasíl·labs amb rima *abab* i de versos heptasíl·labs rimats en *aabb* i *abab*. Els textos literari i musical, així com les acotacions escèniques que permeten la representació de l'obra, es conserven en les anomenades *consuetes*. La més antiga de les conegudes és de 1625 i fou copiada per Gaspar Soler Chacon per a un familiar de la Inquisició.

Es titula *Llibre de la Festa de Nostra Senyora de l'Assumptió*, dita vulgarment *la Festa de la vila d'Elig*.

FOTOS:

1. Pàgina de la *Consuetudine de la Festa de la Verge y Mare de Déu, Maria Santíssima de la Assumpció...* 1751. [Biblioteca dels hereus de J. M. Ruiz d'Elx]
2. Portada de la guia de 1741 per als espectadors de la Festa d'Elx. [Arxiu del Patronat del Misteri d'Elx]
3. Portada del llibre *El Tránsito y la Asunción de la Virgen* (1933), on Pere Ibarra va publicar l'edició de la consuetudine de 1625. [Arxiu del Patronat del Misteri d'Elx]
4. La lluita dels apòstols i dels jueus. Escena del Misteri d'Elx, 1935. [Arxiu del Patronat del Misteri d'Elx].

[4]

2018_ Any dels
Misteris Assumpcionistes_
Elx, València, Castelló

ACADÈ
MIAVA
LENCI
ANADE
LALLE
NGUA

La Festa o Misteri d'Elx (III). L'escenografia

[1]

[2]

L'escenari és, fonamentalment, l'interior de la basílica de Santa Maria, que es pot dividir en dos espais. L'horitzontal o *terrestre*, on canten les Maries, els apòstols i els jueus, consta d'un entaulat de fusta o *cadafal*, al qual s'accedix per un pla inclinat denominat *andador*. L'altre escenari és el vertical o *aeri*: s'instal·la a la cúpula de l'església, a 25 metres d'altura, que, amb una gran lona pintada amb núvols i àngels, figura ser el cel. Per damunt, es munta la complexa maquinària que permet fer les aparicions dels personatges del món celestial. Estes aparicions utilitzen tres artefactes escènics: la *mangrana* o *núvol*, en el qual davalla un àngel; l'*araceli* o *recèlica*, ocupat per cinc àngels i on tindrà lloc l'Assumpció de la Mare de Déu; i la *coronació* o *trinitat* amb un sacerdot i dos xiquets que figuren ser la Santíssima Trinitat. Trobem aparells semblants a la *mangrana* en algunes festes valencianes, com les *carxofes* de Silla, Aldaia, Alaquàs o Castellar, o la *taronja* de Morella. El complex muntatge escènic incidix en la importància visual i efectista del teatre medieval.

FOTOS:

1. El cadafal i l'andador, escenaris horitzontals o terrestres.
2. La mangrana o núvol ix del cel de Santa Maria.
3. La carxofa de Castellar. [Foto: Sol Verdeguer]
4. Maquinària o tramoia utilitzada per a fer possibles els vols dels artefactes aeris.
5. En l'escena final de la coronació de la Mare de Déu resten suspesos en l'aire l'araceli, amb quatre àngels i la imatge de la patrona, i la coronació o trinitat.

[3]

[4]

[5]

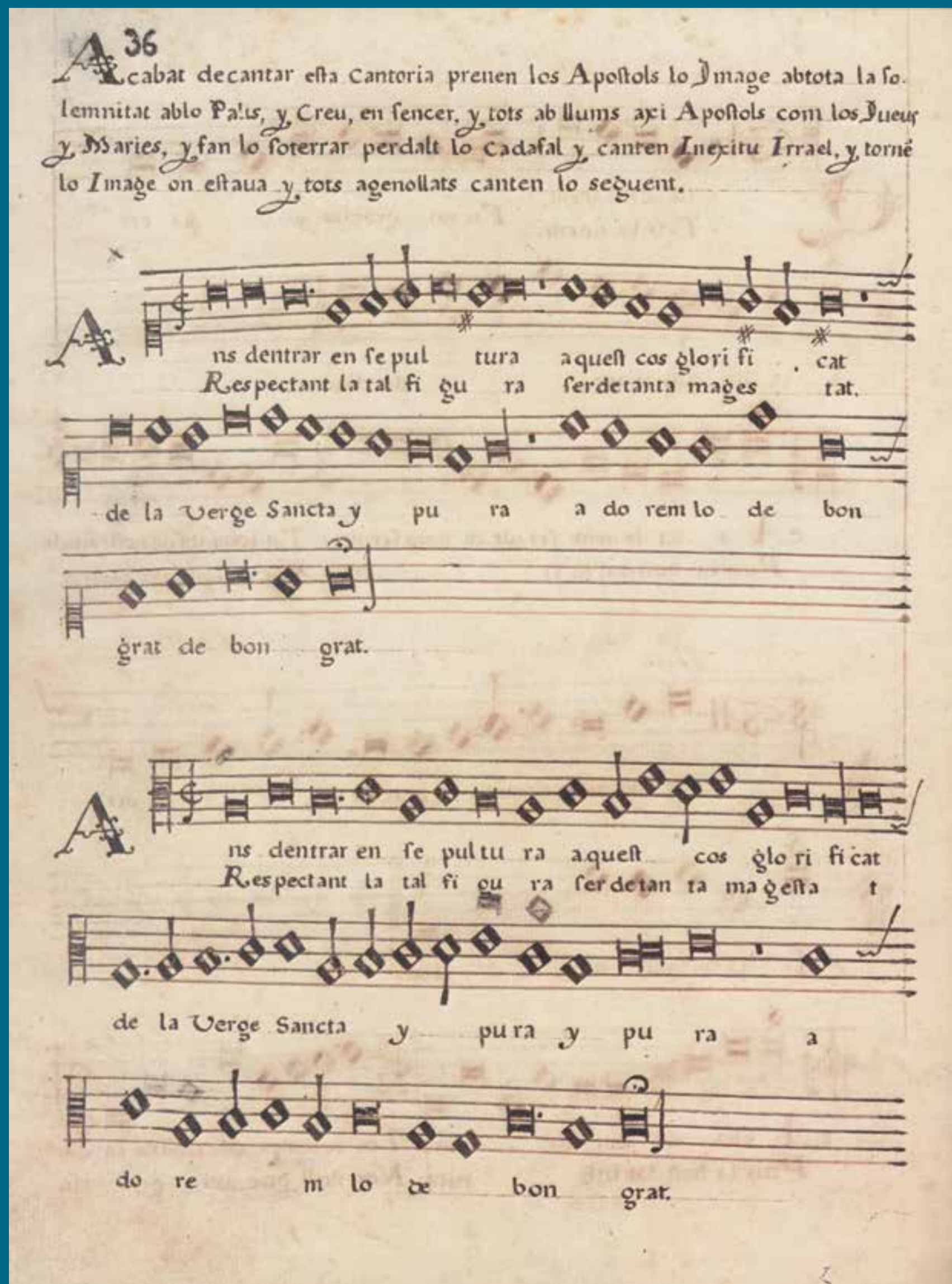

2018_ Any dels
Misteris Assumpcionistes_
Elx, València, Castelló

ACADÈ
MIAVA
LENCI
ANADE
LALLE
NGUA

[IO]

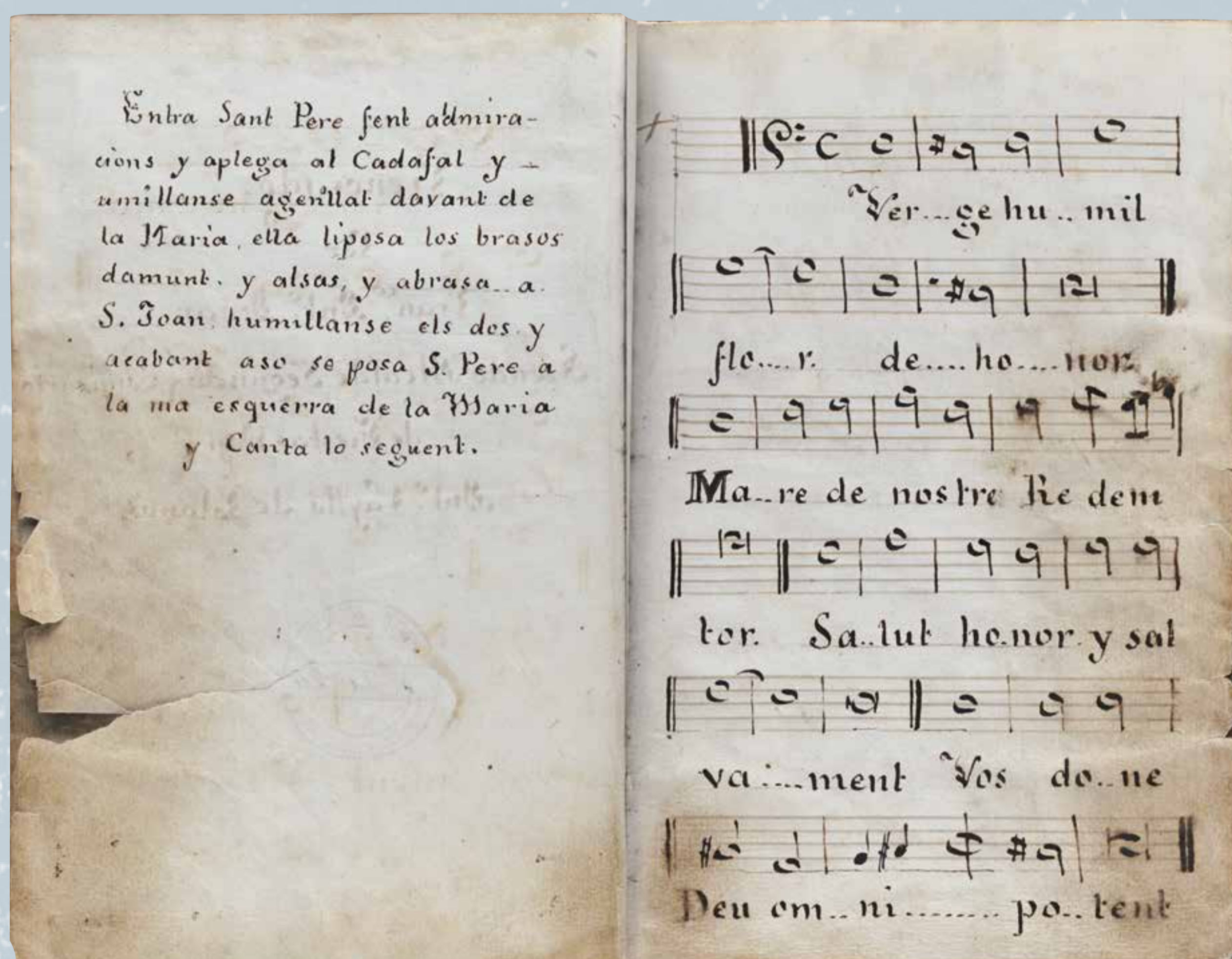
La Festa o Misteri d'Elx (IV). La música

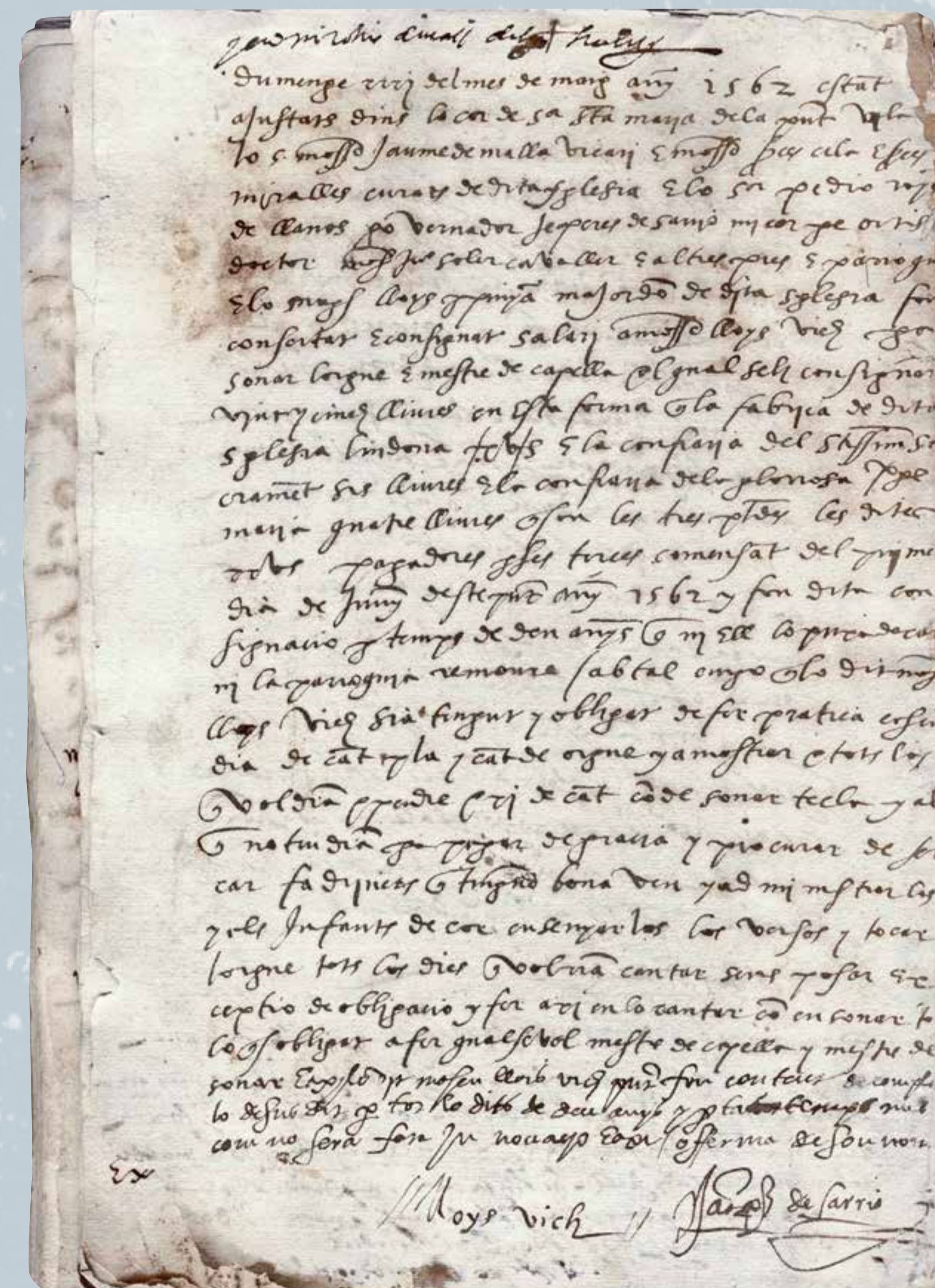
[1]

[2]

[3]

[4]

[5]

Seguint la tradició medieval, el Misteri d'Elx és totalment cantat, amb melodies de diferents èpoques. Hi ha cants monòdics, especialment en la primera jornada de l'obra, amb clares influències del repertori gregorià medieval i també del repertori popular. En alguns casos, l'abundant ornamentació melismàtica afegida amb el pas dels segles dificulta la identificació de les melodies originals. Un altre apartat està format pels cants polifònics, incorporats a partir del segle XVI.

Unes anotacions marginals en la consuetada de 1639 ens permeten conèixer la personalitat d'alguns músics que participaren en esta reforma polifònica. És el cas de Ribera, identificat com a Bernardí de Ribera (Xàtiva, cap al 1520), mestre de capella a Llorca i Múrcia. També "el canonge Pérez", Joan Ginés Pérez de la Parra (1548-1600), mestre de capella de les catedrals de València i Oriola. I mossén Lluís Vich, primer mestre de capella de l'església de Santa Maria d'Elx, càrrec que ocupà entre 1562 i 1594. També Joan Baptista Comes (1582?-1643), quan era mestre de la Capella Reial de Madrid, compongué una peça per a la Trinitat, que no es conserva.

FOTOS:

1. Pàgina de la consuetada de 1709. [Arxiu Històric Municipal d'Elx]
2. Pàgina de la consuetada de 1722. [Biblioteca dels hereus de J. Orts Roman]
3. Llibreta de sant Pere, segle XVIII. [Arxiu Històric Municipal d'Elx]
4. Contracte de mossén Lluís Vich com a mestre de capella de l'església de Santa Maria d'Elx. [Arxiu de la basílica de Santa Maria d'Elx]
5. Orgue actual de la basílica de Santa Maria d'Elx, construït en 2006 pel mestre Gerhard Grenzing. [Foto: Jaime Brotons Cano]

2018_ Any dels
Misteris Assumpcionistes_
Elx, València, Castelló

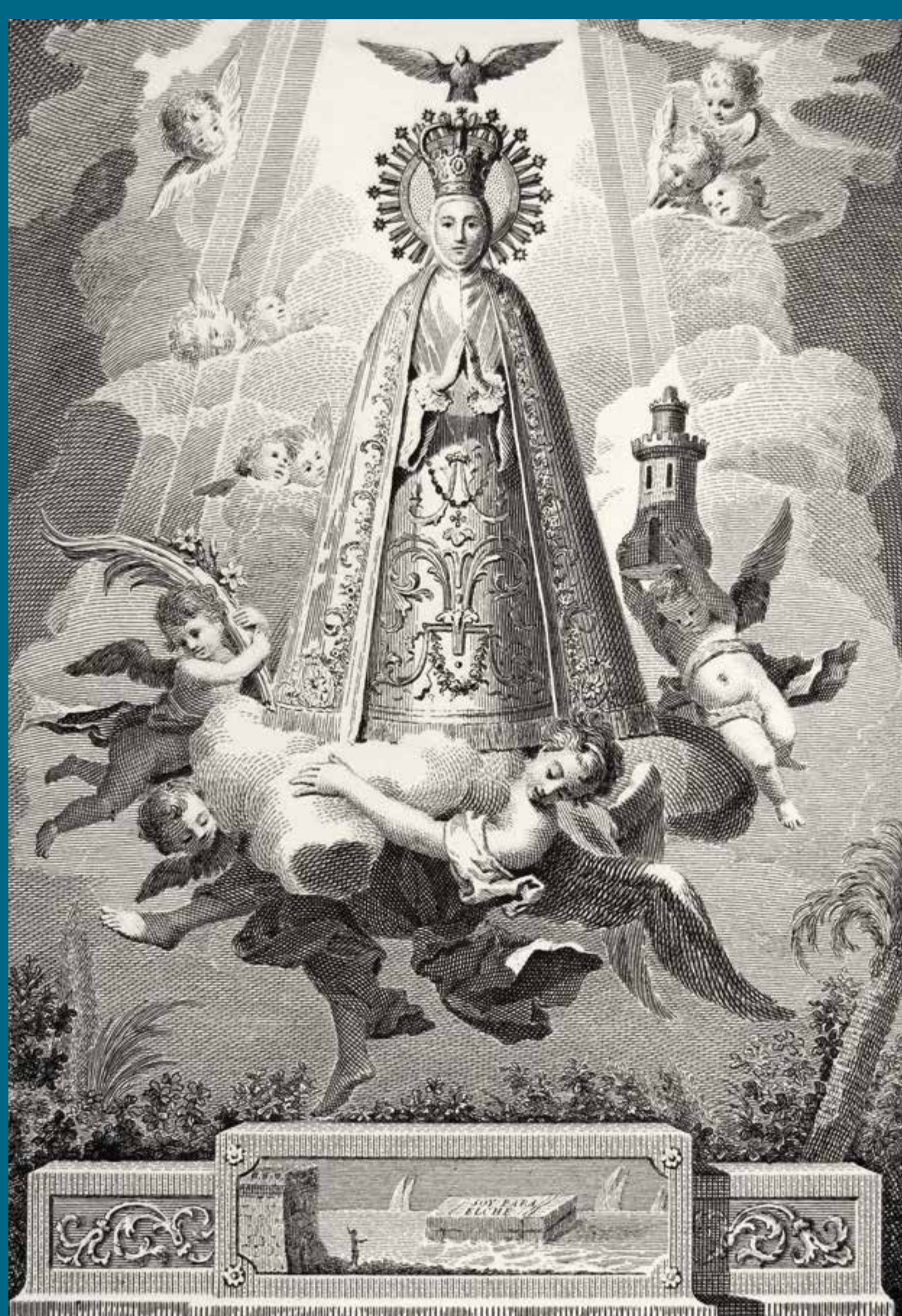
ACADÈ
MIAVA
LENCI
ANADE
LALLE
NGUA

[II]

La Festa o Misteri d'Elx (V). La festivitiat

[1]

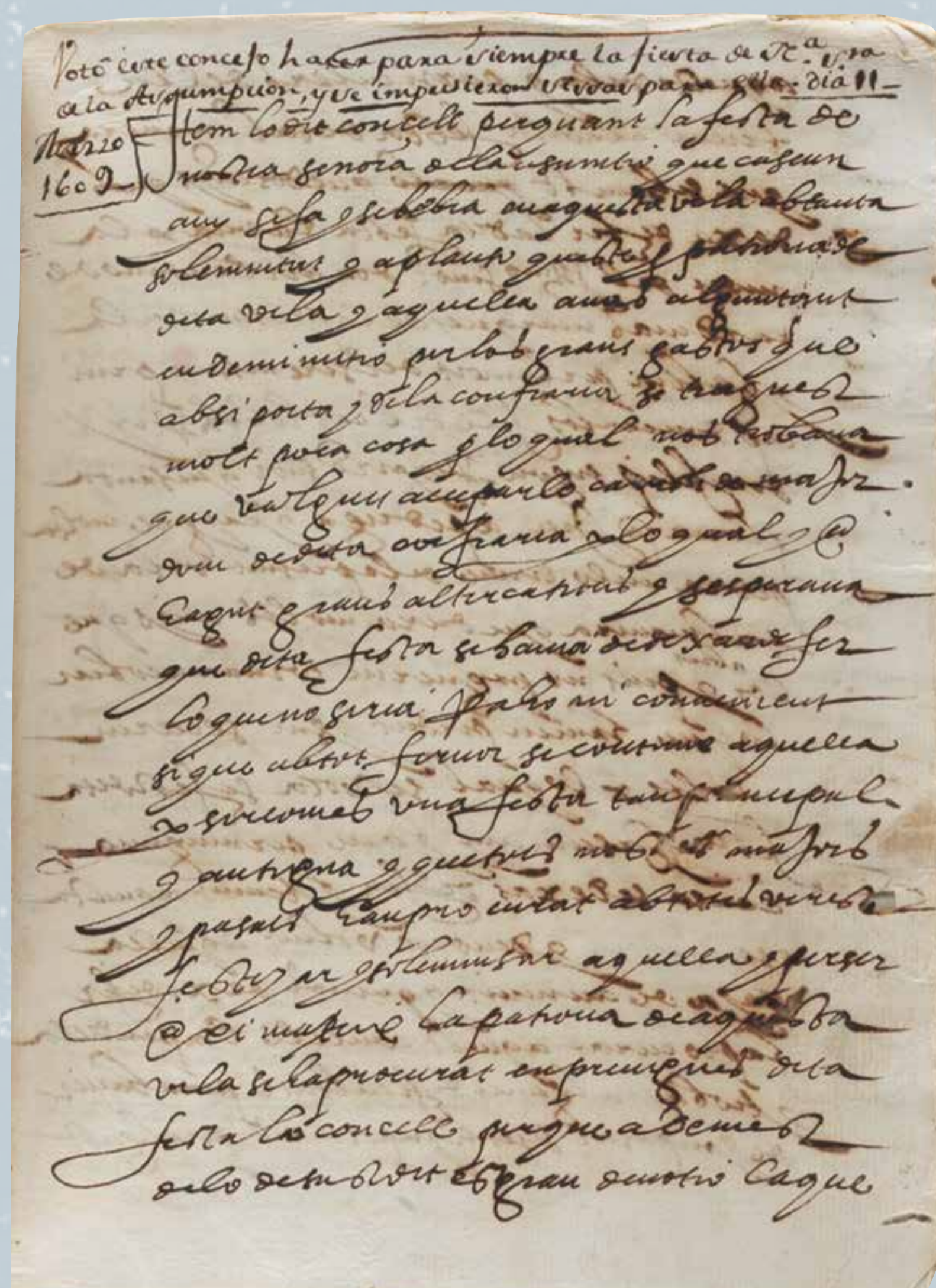

[2]

La transformació d'una representació medieval en l'element festiu identitari del poble d'Elx explica la pervivència del Misteri al llarg de més de cinc segles. El fet que la imatge de la Mare de Déu que s'hi utilitza esdevinguera la patrona de la ciutat li donà un caràcter de devoció decisiu, que s'afermà amb la tradició de la "Vinguda de la Mare de Déu", que atorga un origen miraculós a l'esmentada imatge i a la consuetud de la Festa. Quan el 1609 la Confraria de l'Assumpció manifestà la impossibilitat de continuar la celebració, fou el Consell Municipal el que votà fer-se'n càrrec. Des d'eixe moment la Festa de la Mare de Déu passà a convertir-se en la *Festa d'Elx*, en el símbol comunitari més destacat dels il·licitans i les il·licitanes. Amb la desaparició de la capella de músics professional de Santa Maria per la desamortització de 1835, es tornà a posar de manifest esta vinculació popular i foren els cantors aficionats de la ciutat els que n'evitaren la desaparició.

FOTOS:

1. Gravat de la Mare de Déu d'Elx de F. Manuel Boil i Manuel Pelegrer (València, 1793). [Centre de Cultura Tradicional de Puçol, Elx]
2. Gravat de la Mare de Déu d'Elx i la seua miraculosa vinguda, de Vicente López i Manuel Pelegrer (segle XIX). [Arxiu Històric Municipal d'Elx]
3. Acord del Consell d'Elx d'11 de març de 1609 de fer-se càrrec de la Festa d'Elx a perpetuïtat. [Arxiu Històric Municipal d'Elx]
4. Processó del 15 de agost, dia de l'Assumpció de la Mare de Déu. [Foto: Sixto Marco Lozano]

[3]

[4]

2018_ Any dels
Misteris Assumpcionistes_
Elx, València, Castelló

ACADÈ
MIAVA
LENCI
ANADE
LALLE
NGUA

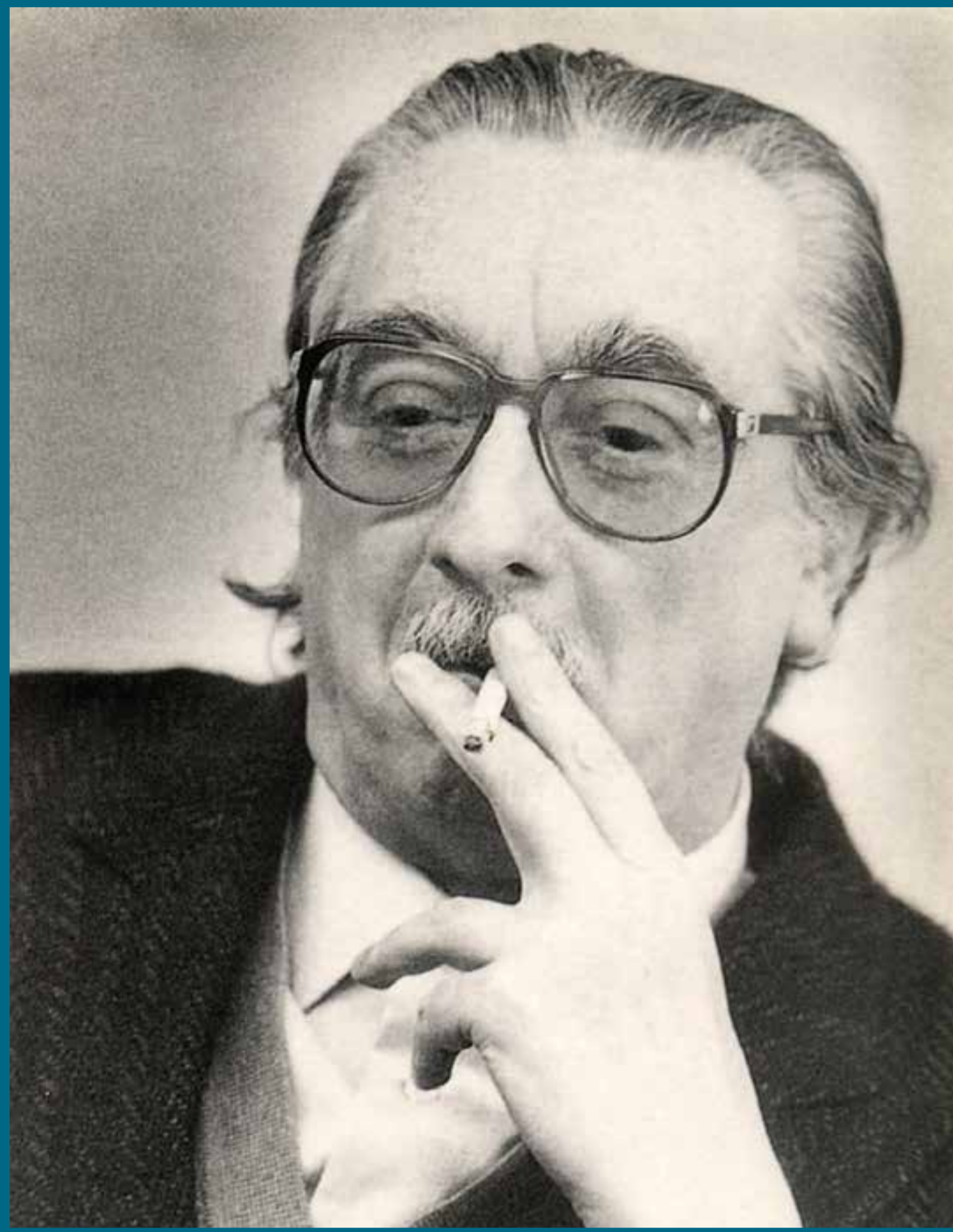
[I2]

La Festa o Misteri d'Elx (VI). Els nostres escriptors en parlen

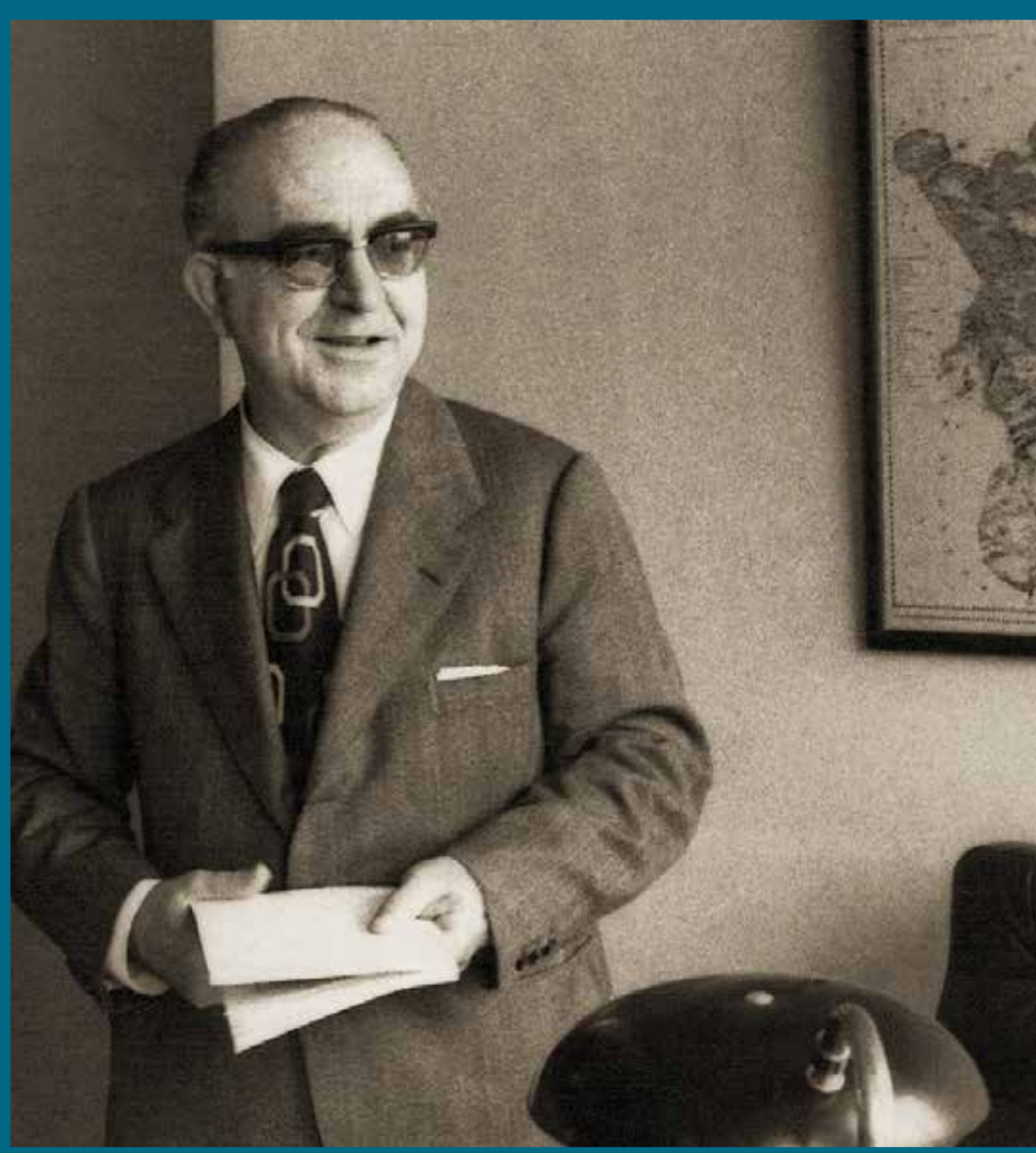
Desde mucho antes de comenzar la función acude el gentío, irreverente y vocinglero por el mismo ingenuo afán de presenciaria. [...] Cesa de pronto aquel estruendo, parecido al oleaje de un mar tempestuoso: es que la Virgen ha entrado en la iglesia y avanza por el andador...

Teodor Llorente, *Valencia. Sus monumentos y antigüedades. Su naturaleza e historia*, 1889

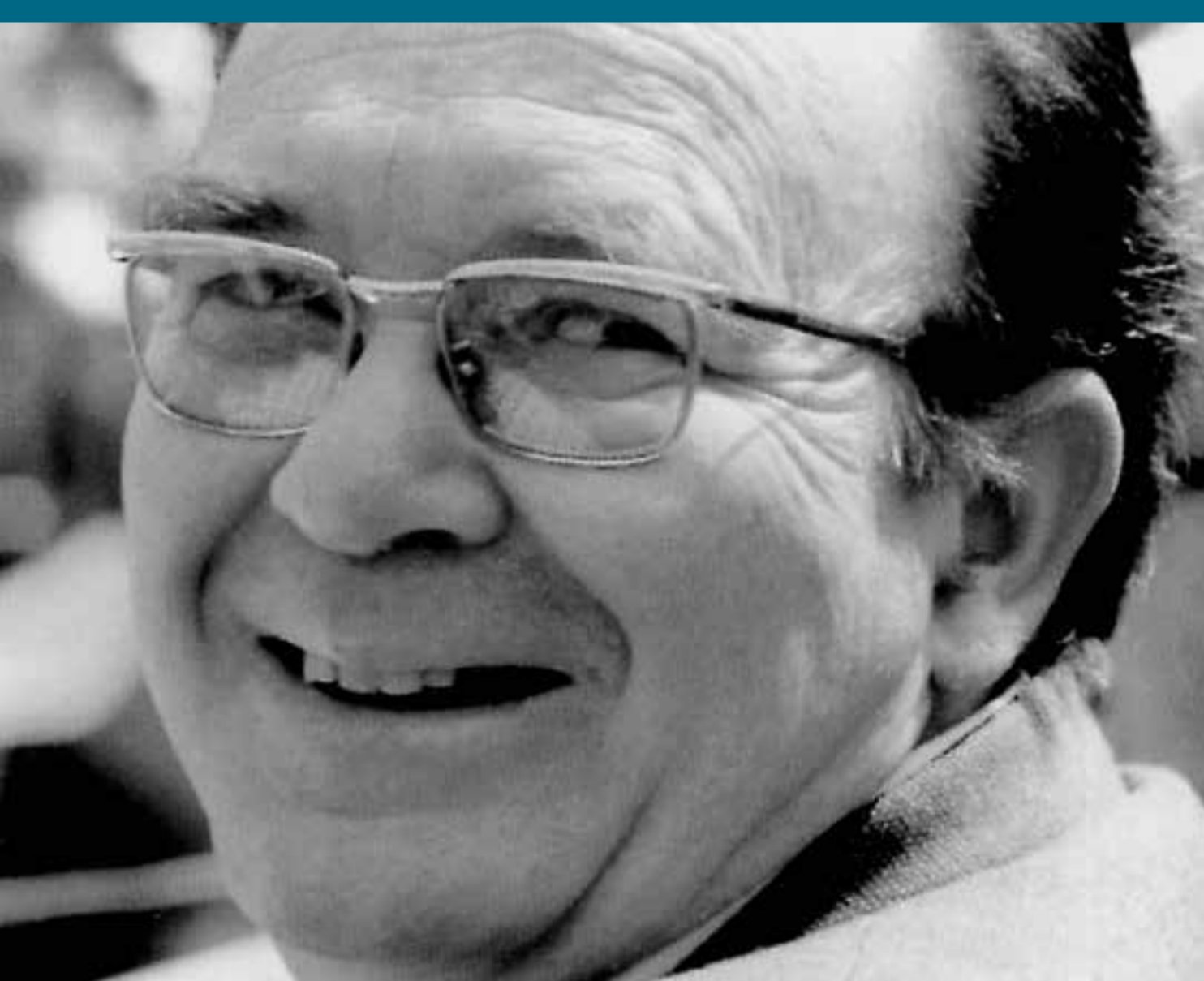
Elx “canta” la seua Festa, com una litúrgia estrictament local. Però Elx, quan la canta, canta per tots nosaltres: per tots els qui parlem com es parla a Elx. [...] Sense saber-ho vosaltres ni nosaltres, com un misteri més que irradia el Misteri, Elx es converteix en el cor de la llengua, durant les jornades de la Festa.

Joan Fuster, “Les paraules perdurables”, *Festa d'Elig*, 1962

El Misteri d'Elx, la Festa per antonomàsia, es representa en el valencià de la terra i de la història. [...] La ciutat d'Elx, mantenint la vitalitat del seu Misteri amb tota l'autenticitat lingüística i musical, aporta una peça de primera categoria al concert cultural de l'Occident cristià.

Manuel Sanchis Guarner, “Un elogi del Misteri d'Elx en el segle XVIII”, *Festa d'Elig*, 1962

Ara us diré l'agonia de l'àngel
que ha davallat des del cel a la terra,
en una mà una palma castíssima,
i aquelles veus d'indiscutit origen,
vers aquest llit on la Verge es moria.

Vicent A. Estellés, *Llibre d'Elx*, 1984

Angelets amb perruques, coixins de carmesí
vellut. Flors d'escarlata. Roses de drap al cap.
Espai de llum d'agost, el tendal vol volar-se'n.

Gaspar Jaén, *La Festa*, 1982

2018_ Any dels
*Misteris Assumpcionistes*_
Elx, València, Castelló

